

УДК :396.36:81'442

*Рецензент: Данілавічюте Е. А.,
к. пед. н., завідувач лабораторії логопедії
Інституту спеціальної педагогіки НАПН України*

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНОСТІ ФОНОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ В УЧНІВ 5-6 КЛАСІВ З ТПМ

МЕЛЬНІЧЕНКО Т. В.

У статті висвітлено шляхи побудови експериментальної методики діагностики сформованості фонологічного компоненту мовлення в учнів 5-6 класів з ТПМ; наведено приклади завдань для визначення рівня оволодіння фонологічними знаннями учнями з тяжкими мовленнєвими розладами.

Ключові слова: *тяжкі порушення мовлення, знання, уміння, фонологічний компонент, завдання.*

К ВОПРОСУ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СОСТОЯНИЯ СФОРМИРОВАННОСТИ ФОНОЛОГИЧЕСКИЕ ЗНАНИЙ В УЧАЩИХСЯ 5-6 КЛАССОВ С ТНР

В статье освещены пути построения экспериментальной методики диагностики сформированности фонологического компонента речи у учеников 5-6 классов с ТНР; приведены примеры заданий для определения уровня овладения фонологическими знаниями учащимися с тяжелыми речевыми расстройствами.

Ключевые слова: *тяжелые нарушения речи, знания, умения, фонологический компонент, задания.*

THE PROBLEM OF KNOWLEDGE OF PHONOLOGICAL FORMATION OF PUPILS OF 5-6 CLASSES WITH SEVERE SPEECH DISABILITIES

The ways of construction of the diagnostic experimental technique of phonological component of speech formation at pupils of 5-6 classes with severe speech disabilities are represented in the article; examples of tasks to determine the phonologic knowledge level at abovementioned pupils with severe speech disabilities are stood for.

Keywords: *severe speech disabilities, knowledge, skills, phonological component, task.*

На сучасному етапі розвитку спеціальної освіти одними з найбільш актуальних проблем виступають підвищення рівня ефективності навчально-виховного процесу, пошук нових засобів корекційно-педагогічного впливу на особистість дитини з порушеннями мовлення, розробка необхідного інструментарію (програм, методик та ін.) для компенсації своєрідності розвитку даної категорії дітей.

Численні дослідження мовленнєвої діяльності дітей з ТПМ показують, що відхилення мовленнєвого розвитку призводять до труднощів у процесі засвоєння навчального матеріалу, який передбачений програмами для загальноосвітніх шкіл для дітей з тяжкими порушеннями мовлення, а особливо, знань з предметів мовного циклу (Л. Бартенєва, О. Гриненко, Е. Данілавічюте, Е. Дранкін, В. Ільяна, І. Садовнікова, Є. Соботович, В. Тарасун, Л. Трофименко, М. Шевченко та ін.). Це проявляється у стійких порушеннях як усного, так і писемного мовлення [7]. За спостереженнями сучасних практиків дані помилки спостерігаються і під час навчання дітей з вадами мовлення у середній школі.

Переходячи до середньої школи, учні приступають до опанування узагальнюючих знань з предмету «Українська мова». У п'ятому класі провідний розділ – це «Фонетика. Графіка. Орфоєпія. Орфографія», в процесі вивчення якого відбувається впорядкування набутих у молодших класах знань (поняття про фонемі мови, звукові образи слів, парадигматична організація фонем та ін.). Тобто відбувається формування фонологічного компоненту мовленнєвої діяльності, якому має бути приділено достатньо уваги. Саме від рівня його оволодіння залежить успішність засвоєння знань з розділів «Орфографія», «Орфоєпія», «Будова слова», «Морфологія», «Словотвір» у п'ятому, а потім і у шостому класах.

Метою даної статті є висвітлення шляхів побудови експериментальної

методики діагностики сформованості фонологічного компоненту мовлення в учнів 5-6 класів з тяжкими мовленнєвими розладами.

Відповідно до мети, визначаємо завдання роботи: 1) здійснити теоретичний аналіз лінгвістичної та логопедичної літератури із зазначеної теми; 2) проаналізувати програми, підручники та методичну літературу з проблеми дослідження; 3) розробити експериментальну методику діагностики сформованості фонологічного компоненту мовлення в учнів з тяжкими розладами мовлення.

Одне із центральних місць у «Програмі з рекомендаціями для 5-10 класів спеціальної загальноосвітньої школи для дітей з порушеннями мовлення» з предмету «Українська мова» для п'ятих класів відводиться вивченню розділу «Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія» [6]. В процесі вивчення даного розділу учні повинні узагальнити та засвоїти знання з таких тем:

1) *звуки мови і звуки мовлення* (голосні та приголосні звуки; приголосні тверді та м'які, дзвінки й глухі; вимова звуків, що позначаються буквами *г* і *ґ*);

2) *позначення звуків мовлення на письмі* (алфавіт; співвідношення звуків і букв; звукове значення букв *я, ю, є, ї*);

3) *склад та наголос* (орфоепічний словник і словник наголосів; вимова наголошених і ненаголошених голосних; ненаголошені голосні [e], [u], [o] в коренях слів; ненаголошені голосні, що не перевіряються наголосом; орфоепічна помилка);

4) *основні правила переносу* (орфограма; позначення на письмі ненаголошених голосних [e], [u] у коренях слів; орфографічний словник; орфографічна помилка, її умовне позначення);

5) *вимова приголосних звуків* (уподібнення приголосних звуків; спрощення в групах приголосних);

6) *найпоширеніші випадки чергування голосних і приголосних звуків* (чергування [o] — [a], [e] — [i], [e] — [u]; [o], [e] з [i]; [e] — [o] після [ж], [ч], [ш]; [u], [i] після [ж], [ч], [ш], [шч] та [z], [к], [х] у коренях слів; [z], [к], [х] — [ж], [ч], [ш] — [з'], [ц'], [с']; основні випадки чергування у — в, і — й);

7) *позначення м'якості приголосних на письмі буквами ь, і, є, ю, я; сполучення ьо, йо;*

8) *вживання м'якого знаку, апострофу* (правильна вимова та написання слів з апострофом; подвоєння букв на позначення подовжених м'яких приголосних та збігу однакових приголосних звуків).

В процесі складання методики була проаналізована низка навчальних та тестових підручників: Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т. Рідна мова : підручник для 5-го класу; Глазова О. П., Кузнецов Ю. Б. Рідна мова : підручник для 5-го класу; Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т. Рідна мова : підручник для 6-го класу; Омельчук С. А. Українська мова. 5-7 класи; Молочко С. Р. Українська мова. 5 клас та ін. [1, 2, 3, 4, 5]. Даний аналіз дозволив нам зробити вибірку завдань, які лягли в основу складання методики діагностики сформованості фонологічного компоненту мовленнєвої діяльності в учнів з ТПМ середньої школи.

З метою перевірки засвоєного навчального матеріалу учнями з тяжкими мовленнєвими розладами з теми *«Звуки мови і звуки мовлення»* було дібрано завдання, спрямовані на визначення рівня оволодіння дітьми знаннями про звуки мови та звуки мовлення; наявності чітких уявлень про голосні та приголосні звуки; наявності умінь диференціювати звуки мовлення на початку, в кінці та середині слова, у сполученні з іншими звуками; наявності уявлень про різновидності приголосних звуків (тверді, м'які, дзвінкі, глухі) та уміння їх диференціювати в усному та писемному мовленні; наявності уявлень про звуки [z] і [r], особливостей їх вимови та графічного позначення.

Перелік завдань з теми *«Позначення звуків мовлення на письмі»* був спрямований на визначення рівня оволодіння та володіння дітьми з ТПМ уміннями позначати звуки мовлення на письмі; диференціювати звуки за акустичними та артикуляційними ознаками; диференціювати графічно схожі літери під час письма; наявності чітких уявлень про значення літер *я, ю, є, ї* та звукове їх позначення.

Засвоєння тем *«Склад та наголос», «Основні правила переносу»* передбачало оволодіння такими знаннями, уміннями та навичками як: поняття про склад, способи його творення та різновиди; основні правила поділу слів на склади з правилами переносу; наявність уявлень у дітей про наголос та особливості його використання в мовленні; рівень сформованості уявлень про наголошені та ненаголошені голосні; уміння вірно позначати на письмі ненаголошені голосні [*e*], [*u*] у корені слова.

У контексті перевірки знань з теми *«Вимова приголосних звуків»* передбачалося з'ясувати рівень сформованості уявлень у дітей про приголосні звуки; основні способи їх уподібнення (дзвінкі-глухі, тверді-м'які); наявність умінь та навичок розпізнавати та диференціювати дані групи приголосних на письмі; наявність умінь та навичок проводити спрощення в групах приголосних.

Тема *«Найпоширеніші випадки чергування голосних і приголосних звуків»* – одна з найбільших, що входять до складу розділу «Фонетика. Орфоєпія. Графіка. Орфографія», та передбачає успішне оволодіння учнями знаннями, уміннями та навичками з попередніх тем даного розділу: наявність умінь диференціювати відповідні голосні звуки після групи приголосних у коренях слів (конкретизація звуків у навчальній програмі); наявність умінь орієнтуватися в основних випадках чергування *у — в, і — й*.

Підсумкова тема розділу – це *«Вживання м'якого знаку, апострофу»* має на меті визначення рівня сформованості таких знань та умінь, як наявність

уявлень про м'який знак та особливості його вживання у мовленні; уявлень про апостроф та основні правила його вживання; вміння вірно його використовувати в мовленні.

Відповідно до визначених нами основних знань та умінь, якими учні повинні оволодіти в процесі вивчення тої чи іншої теми розділу «Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія», учням було запропоновано виконати певні види завдань, приклади яких подано нижче. Зауважимо, що мета першого етапу нашого дослідження полягала в першу чергу у тому, щоб визначити здатність виконувати завдання саме у звичному для учнів навчально-методичному контексті. На нашу думку, аналіз результатів їхнього виконання дасть змогу скласти найбільш точне уявлення про актуальний рівень сформованості відповідних знань, умінь та навичок.

Завдання 1

Інструкція: запиши слова у дві колонки: 1) ті, що починаються на голосні; 2) ті що починаються на приголосні звуки.

Абрикос, бублик, вареник, варення, вишня, желе, ірис, каша, куліш, мед, обід, огірок, узвар, хліб, чай.

Завдання 2

Інструкція: запиши прізвища дітей свого класу за алфавітом.

Завдання 3

Інструкція: прочитай уважно подані слова; визнач рядок, у якому наголошеним є перший склад в усіх словах:

- А. олень, вимова, сани;
- Б. приятель, донька, камінь;
- В. читання, випадок, розмір;
- Г. спина, ненавидіти, новий.

Завдання 4

Інструкція: прочитай текст; випиши по три односкладових, двоскладових, трискладових, чотирискладових слова.

«Восьмим дивом світу» називали за часів Київської Русі книги. Їх любили і високо цінували. У стінах Софійського собору працювала перша на Русі бібліотека. Поряд із церковною літературою тут зберігалися праці з історії, філософії, географії, астрономії, складалися перші літописні зводи. При Софіївському соборі працювала школа, де навчалися діти київської знаті.

Завдання 5

Інструкція: прочитай та визнач, у якому рядку допущено помилки при переносі слів.

- А. без-виїзний, кіль-це, пташ-ка, по-двір'я;
- Б. п'я-тсот, дод-ому, ро-зповідає, І. Я.-Франко;
- В. роз-повідь, десяти-метровий, дзві-нок, різь-бяр;
- Г. оповідан-ня, об'єднати, іс-пит, десяти-кілометровий.

Завдання 6

Інструкція: перепиши, де потрібно, вставляючи необхідні літери.

Пристрас...на мелодія, радіс...на подія, кіс...лявий вовк, безкорис...лива допомога, контрас...ний душ, протес...ний мітинг, захис...на промова, зап'яс...на прикраса, перехрес...ні дороги, відважні сер...ця, сміливий буревіс...ник, облас...ний архів.

Завдання 7

Інструкція: до кожного слова добери і запиши пару з чергуванням приголосного; звуки, що чергуються, підкресли.

Берег, гладити, їздити, казати, кликати, птах, пух, сидіти, скакати, увага.

Завдання 8

Інструкція: Прочитайте, випишіть слова, у яких м'якість приголосних позначають букви **я, ь**.

Січень вважається найхолоднішою порою року. Адже на цей місяць припадає найбільше морозяних днів і снігопадів. Саме така погода, за

довголітніми спостереженнями, віщувала добрий урожай, тому й казали: «Хвали січень сніговий!» Чим більше було опадів, тим щедріше зволожувалася навесні земля.

Завдання 9

Інструкція: визнач рядок, у якому всі слова пишуться з апострофом.

- А. миш...як, в...ялий, верб...я;
- Б. в...ялий, м...еню, з...ясувати;
- В. бур...як, р...ябий, Омел...ян.
- Г. кр...юк, р...яд, р...ябий.

Отже, на основі вищевикладеного матеріалу, подальша наша робота буде спрямована на виявлення особливостей сформованості фонологічних знань в учнів 5-6 класів з тяжкими мовленнєвими розладами. Аналіз виконання запропонованих діагностичних завдань дозволить визначити характерні усній та писемній продукції учнів типи помилок, класифікувати їх та здійснити їх кількісну та якісну кваліфікацію, що створить підґрунтя для розробки програми дослідження їх механізмів виникнення.

Література:

1. Глазова О. П. Рідна мова : підручник для 5 кл. заг. навч. закл. / О. П. Глазова, Ю. Б. Кузнецов. – К. : Освіта України, 2005. – 288 с.
2. Єрмоленко С. Я. Рідна мова : підручник для 5 кл. / С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова. – К. : Грамота, 2005. – 240 с.
3. Єрмоленко С. Я. Рідна мова : підручник для 6 кл. / С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова. – К. : Грамота, 2006. – 296 с.
4. Молочко С. Р. Українська мова 5 клас : підсумкові контрольні роботи (для шкіл з українською та російською мовами навчання) / Молочко С. Р. – Х. : Основа, 2011. – 80 с.
5. Омельчук С. А. Українська мова 5-7 класи: тестові завдання закритої та відкритої форм, контрольне аудіювання, читання мовчки, відповіді / С. А. Омельчук, М. В. Чаловська. – Х : Основа, 2008 – 190 с.
6. Програми з рекомендаціями для 5-10 класів спеціальної загальноосвітньої

школи для дітей з порушеннями мовлення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua>.

7. Соботович Є. Ф. Концепція загальномовленнєвої підготовки анормальних дітей до шкільного навчання [Електронний ресурс] / Соботович Є. Ф. – Режим доступу : <http://www.logopedia.nm.ru>